

ZÜBEYR b. BEKKÂR

ye (Âlü Baş A'yân) kütüphanesinde mevcut nüshaya dayanarak eseri tahkik edip neşretmiş (Bağdat 1392/1972), bu baskının sonuna (s. 573-635) İbn Ebû'l-Hadîd'in *Şerhu Nehci'l-Belâğ'a*sı başta olmak üzere İbn Hacer'in *el-İşâbe*'si gibi kitaplarda Zübeyr b. Bekkâr'dan yapılmış iktibasları da eklemiştir. Bu ilâvelere eserin ikinci baskısında yer verilmemiştir (Beirut 1416/1996). **3. Aḥbârü Ebî Dehbel el-Cumaḥî.** Şairin divanına ve hayatına dair bu risâle F. Krenkow tarafından "The Diwân of Abû Dahbal al-Gumaḥî" adıyla yayımlanmıştır (JRAS [1910], s. 1017-1075).

Zübeyr b. Bekkâr'ın telifleri arasında yer alan *Kitâbü Aḥbârü'l-ʿArab ve ʿeyyâmî-hâ'nın* II. cildinin Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunduğu (Cârullah Efendi, nr. 1579) kaydedilmişse de metinde yer alan bazı müellifler ve râvileri Zübeyr'den sonra yaşadığından bu yazmanın ona ait olmadığı açıktır. Diğer taraftan Şam'da Zâhiriyye Kütüphanesi'nde bir mecmua içindeki (nr. 41, vr. 124^b-135^a) *el-Müntehab min Ezvâci'n-nebî* adlı risâle Ekrem Ziyâ el-Ömerî tarafından tahkik edilerek İbn Zebâle'nin telifi ve Zübeyr b. Bekkâr'ın rivayeti olarak yayımlanmıştır (Medine 1401/1981). Aynı risâlenin İbn Asâkir'in *Târîhu Medîneti Dimâşk*'ının önemli kaynakları arasında olduğunu tesbit eden Suriyeli araştırmacı Sekîne eş-Şihâbî ise yazmayı aynı adla Zübeyr b. Bekkâr'ın telifi olarak tahkik edip neşretmiştir (Beirut 1403/1983). Ancak kaynaklarda Zübeyr'in bu isimle bir risâlesi kaydedilmemiştir. Bu hususu göz önüne alan Sekîne eş-Şihâbî risâlenin *Kitâbü Nesebi Kureyş*'in bir bölümü olabileceğini ileri sürmüştür (*el-Müntehab min Ezvâci'n-nebî*, neşredenin girişi, s. 10). Risâlenin adı İbn Zebâle'nin eserleri arasında da geçmektedir. Yazma nüshasındaki kayıta Zübeyr b. Bekkâr'ın yalnızca râvi olduğu görüldüğünden risâlenin onun kitapları içinde zikredilmesi doğru değildir.

BİBLİYOGRAFYA :

Zübeyr b. Bekkâr, *Chemheretü nesebi Kureyş ve aḥbârühâ* (nşr. Mahmûd M. Şâkir), Kahire 1381, I, 132, 163-165, ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 55-57; a.m.f., *el-Aḥbârü'l-muavaffakiyyât* (nşr. Sâmî Mekki el-Ânî), Bağdat 1392/1972, bk. neşredenin girişi; a.m.f., *el-Müntehab min kitâbi Ezvâci'n-nebî* (nşr. Sekîne eş-Şihâbî), Beirut 1403/1983, bk. neşredenin girişi; İbn Zebâle, *Müntehab min kitâbi Ezvâci'n-nebî* (nşr. Ekrem Ziyâ el-Ömerî), Medine 1401/1981; Mus'ab b. Abdullah ez-Zübeyrî, *Nesebü Kureyş* (nşr. E. Lévi-Provençal), Kahire 1953, s. 242; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (nşr. Eymen Fuâd Seyyid), London 1430/2009, I/2, s. 340-343; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VIII, 467-471; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba'*, XI, 161-165;

İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VI, 526; Zehebî, *A'lamü'n-nübelâ'*, XII, 311-317; Fâsî, *el-İkdü's-semîn*, IV, 427-429; Sezgin, *GAS (Ar.)*, I/2, s. 147-149; W. Werkmeister, *Quellenuntersuchungen zum Kitâb al-ʿİqd al-Farîd des Andalusiers Ibn ʿAbd-rabbih*, Berlin 1983, s. 391-397; Hasan İsa Ali el-Hakîm, *el-Muntaẓam li'bni'l-Cevzi*, Beirut 1985, s. 339-341; İhsan en-Nas, *Kütübü'l-ensâbi'l-ʿArabîyye*, Dimâşk 1421/2001, s. 225-241; S. Leder, "Prosa-Dichtung in der Aḥbâr-Überlieferung", *Isl.*, LXIV (1987), s. 6-41; a.m.f., "Zubayr b. Bakkar", *El'* (Fr.), XI, 595-596; M. Bahaüddin Varol, "Zübeyr b. Bekkâr (172-256/789-870): Hayatı, Eserleri ve İslam Tarihiğindeki Yeri", *Sû İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 15, Konya 2003, s. 189-206.

MUSTAFA FAYDA

ZÜBEYRÎ

(الزبيرى)

Ebû Abdillâh Mus'ab b. Abdillâh
b. Mus'ab ez-Zübeyrî
(ö. 236/851)

Nesep âlimi, şair ve muhaddis.

156 (773) yılında Medine'de doğdu. Zübeyrî ailesinin en büyük âlimlerinden biridir. Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm'ın torunlarından olup annesi Emetü'l-Cebbâr bint İbrâhim b. Ca'fer b. Mus'ab b. Zübeyr b. Avvâm da aynı aileye mensuptur. İlk tahsiline Medine'de başladı. Hocaları arasında kendisinden hadis aldığı Mâlik b. Enes özellikle zikredilmelidir. Zübeyrî hayatının büyük bir kısmını ilim ve kültür merkezi olan Bağdat'ta geçirdi. Burada Abdülazîz ed-Derâverdi, Dahhâk b. Osman, İbrâhim b. Sa'd, Abdülazîz b. Ebû Hâtim'den hadis rivayet etti. İbn Ebû Hazm, Münzir b. Abdullah el-Hizâmî, Mugire b. Abdurrahman el-Harrânî, Ebû Amr Bîşr b. Serî el-Basrî, Hammâd b. Fedâle b. Ridâd el-Ley-sî de onun rivayette bulunduğu âlimlerdendir. Talebeleri içinde yer alan Yahyâ b. Maîn, Ebû Hayseme Züheyr b. Harb ve İbn Ebû Hayseme kendisinden hadis nakletti. Bu arada yeğeni Zübeyr b. Bekkâr, İbrâhim el-Harbî, Sâlih Cezere, Ebû İmrân Mûsâ b. Hârûn el-Bezzâz, Muhammed b. Mûsâ el-Berberî, Ya'kûb b. Yûsuf el-Mutavvî ve Ebû'l-Kâsım el-Begavî'nin adları da zikredilir. İbn Mâce, Müslim b. Haccâc ve Ebû Dâvûd es-Sicistânî de ondan hadis rivayet edenler arasındadır. Ayrıca Ya'kûb b. Süfyân el-Fesevî, Ebû Ya'lâ el-Mevsilî ve Ahmed b. Hüseyin b. Abdülcebbar es-Süfî kendisinden nakilde bulunmuştur. Ebû Dâvûd ve Dâreketî, Zübeyrî'yi sika diye nitelendirir. Kur'an'ın mahlûk olduğuna inanan Zübeyrî 2 Şevval 236 (8 Nisan 851) tarihinde Bağdat'ta vefat etti. Onun yaşadığı toplum içinde ilmi, hitabeti, vakarı ve

şerefiyle önder kişilerden biri olduğu kaydedilir. Aynı zamanda şair olup İshak el-Mevsilî'nin vefatı üzerine yazdığı mersiye ve diğer bazı şiirleri *el-Eğânî*'de yer almaktadır. Zübeyrî'nin yüksek seviyede bir edebî zevke sahip bulunduğu ve meşhur şair Ömer b. Rebîa ile diğer bazı şairlerin şiirlerini değerlendirdiği zikredilmiştir (İhsan en-Nas, s. 219). Nesep ilmi konusunda Zübeyrî özellikle Kureyş'in nesebi açısından çağdaşı İbnü'l-Kelbî'ye benzetilir. Ayrıca eyyâmü'l-Arab'a ve bazı tarihî olaylara dair verdiği bilgilerle dikkati çeker. Zübeyrî'nin şöhreti ölümünden sonra daha da artmış, başta yeğeni Zübeyr b. Bekkâr olmak üzere Belâzürî, İbn Cerîr et-Taberî gibi tarihçiler, İbn Abdülber en-Nemerî gibi tabakat âlimleri arasında kabul görmüş, bilhassa nesep ilminde kaynak gösterilmiştir.

Eserleri. Zübeyrî'nin günümüze ulaşan tek eseri *Kitâbü Nesebi Kureyş*'tir. Müellifin de mensup olduğu Kureyş kabilesine tahsis edilen eser mukaddime yazılmadan doğrudan senedinin zikriyle başlar; ardından Mead b. Adnân'ın nesebine yer verilir. İki Endülüslü üç râvi tarafından rivayet edilen *Kitâbü Nesebi Kureyş* hacimleri farklı on iki cüz şeklinde tertip edilmiş ve her birinin başında aynı sened tekrarlanmıştır. Kabile kurucusunun adından sonra "velede" (çocuğu oldu) ibaresinin ardından çocuklarının ve annelerinin isimleriyle kabile kolları yazılmakta, daha sonra aynı şey her çocuk için tekrarlanmakta, bu arada kız çocuklarının evliliklerine bilhassa işaret edilmektedir. Anlatımda önce Hz. Peygamber, daha sonra amcası Abbas, Hz. Ali ve çocukları ele alınarak diğer kabilelere geçilmektedir. Ehl-i beyt'e, Emevîler ve Abbâsîler'e daha çok yer ayrılan kitapta tarihî bilgiler yanında şiirler de kaydedilmiştir. İbnü'l-Kelbî genelde Arap kabilelerine, Zübeyrî ise Kureyş kabilesine dair verdiği bilgilerden dolayı ün kazanmıştır. Müellif bazı bilgileri İbn Şihâb ez-Zührî'nin kitabından veya Hişâm b. Urve, Mûsâ b. Ukbe ve Mâlik b. Enes'ten alırken bazılarını da adını zikretmediği râvilerden aktarmıştır. *Kitâbü Nesebi Kureyş*, E. Lévi-Provençal tarafından biri tam, diğeri eksik iki yazma nüshasına istinaden neşredilmiştir (Kahire 1948, 1951, 1953, 1961, 1976, 1982). Zübeyrî'nin *Kitâbü'n-Nesebi'l-kebîr*'i ise zamanımıza ulaşmamıştır. Ayrıca *Cüz'un fihi Târîhu vefâtî's-Şüyüh ellezine edrekehüm ʿAbdullâh b. Muhammed b. ʿAbdülʿazîz el-Begavî* adlı bir eserinin daha bulunduğu rivayet edilmektedir. Fuat Sezgin müellifin nak-

lettiği bazı hadisleri ihtiva eden iki küçük risâlesine de işaret eder (GAS, I/2, s. 58).

BİBLİYOGRAFYA :

Mus'ab b. Abdullah ez-Zübeyrî, *Nesebü Kureys* (nşr. E. Lévi-Provençal), Kahire 1951, neşredenin girişi, s. 5-11; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 179, 439; Zübeyr b. Bekkâr, *Cemheretü nesebi Kureys ve aḥbâruhâ* (nşr. Mahmûd M. Şâkir), Kahire 1381, I, 203-216; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (nşr. Eymen Fuâd Seyyid), London 1430/2009, I/2, s. 340; Ha-tîb, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 112-114; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, IV, 421-422; İbn Hacer, *Tehzîb-ü't-Tehzîb*, VII, 181; X, 163; Abdülazîz ed-Dürî, *Bahş fi neş'eti 'ilmi't-târîh 'inde'l-Arab*, Beyrut 1960, s. 41-42; Sezgin, GAS (Ar.), I/2, s. 57-58; İhsan en-Nas, *Kütübü'l-ensâbi'l-Arabiyye*, Dımaşk 1421/2001, s. 217-224; Ch. Pellat, "Mus'ab b. 'Abd Allâh", *EP* (İng.), VII, 649.

İRFAN AYCAN

ZÜBYÂN (Benî Zübeyn)

(بنو ذبيان)

Adnâniler'e mensup
bir Arap kabilesi.

Kabileye adını veren Zübeyn'in nesebi Zübeyn b. Bagid b. Reys b. Gatafân b. Sa'd b. Kays Aylân b. Mudar b. Nizâr b. Mead yoluyla Adnân'a ulaşır. Bagid'in diğer oğulları Enmâr, Âmir ve Abs'in soyundan Zübeyn'in kardeş kabileleri meydana gelmiştir. Gatafân'ın başlıca kollarından biri olan Zübeyn'in soyu oğulları Fezâre ve Sa'd yoluyla devam etmiştir. Fezâre, Mürre ve Sa'lebe b. Sa'd olarak üç kola ayrılır. Gerek mensuplarının çokluğu gerek İslâm tarihinin ilk dönemindeki rolleri dolayısıyla bu kabilelerin en meşhuru Benî Fezâre'dir. Benî Zübeyn, önceleri Teymâ ve Havran arasındaki bölgeye yerleşmişti. İslâm'ın zuhuru esnasında kabile Medine'nin 175 km. kuzeydoğusundaki Rebeze ve Şerebe bölgesinde yaşıyordu (Taberî, III, 243-248; İbn Abdürabbih, VI, 20-21; Yâkût, I, 68).

Benî Zübeyn'in Câhiliye dönemindeki faaliyetleri, eyyâmü'l-Arab'ın en meşhurlarından Dâhis ve Gabrâ gibi çoğu Araplar arasında darbimesel haline gelmiş ünlü savaşlarla ilgilidir. Dâhis savaşı, Zübeyn'in ileri gelenlerinden Huzeyfe b. Bedr ile kardeş kabile Abslı Kays b. Zübeyr'e ait atların yarışması sırasında Zübeynîlâr'ın haksızlık yapması yüzünden patlak verdi. Zübeyn ve Abs arasında başlayan savaş diğer bazı kabilelerin de katılmasıyla giderek büyüdü ve yaklaşık kırk yıl sürdü. Bu savaşlar iki kabileye mensup muallaka şairlerinden Nâbîga ez-Zübeynî ile Antere el-Ab-sî'nin şiirlerinin başlıca temalarında biri olduğu gibi, iki kabile arasında barışın sağlanmasındaki rolleri dolayısıyla Hâris b. Avf

el-Mürri ile Herim b. Sinân el-Mürri, yine muallaka şairlerinden Zübeyr b. Ebû Sül-mâ el-Müzenî'nin şiirlerinde sıkça övülmüş-tür. Benî Zübeyn, Abs kabilesiyle barıştıktan sonra Gatafân'ın diğer kollarıyla birlikte hareket ederek güçlü rakipleri olan güney komşuları Hevâzin ile Süleym'i yendi (İbn Kuteybe, s. 606-607; Belâzürî, XII, 185-187; XIII, 156-170; İbn Abdürabbih, VI, 17-19).

Hz. Peygamber 8 (630) yılında Ci'râne'den döndükten sonra Benî Zübeyn'in Sa'lebe b. Sa'd kolu, 9 (630) yılında Tebuk Seferi dönüşünde de Benî Fezâre ve Benî Mürre kendisine elçiler gönderip müslüman olduklarını haber verdiler. Fezâre ve Mürre heyetleri, yaşadıkları yerlerde kuraklığın hüküm sürdüğünü bildirerek Resûl-i Ekrem'den dua etmesini istediler; onun duası üzerine de yağmur yağmaya başladı. On üç kişilik Benî Mürre heyetinin başkanlığını daha önce Müslümanlığı kabul eden Hâris b. Avf yaptı. Heyettekilere çeşitli hediyeler veren Resûlullah, İslâm'ı öğretmek üzere enardan birini onlarla birlikte gönderdi. Bu sahâbînin Benî Sa'lebe mensupları tarafından öldürülmesi Resûlullah'ı çok üzdü ve diyet olarak Hâris'in Medine'ye yolladığı yetmiş deveyi maktulün vârislerine teslim etti. Resûl-i Ekrem'in aynı yıl Benî Zübeyn'a Abdullah b. Lûtbiyye el-Ezdi'yi zekât âmilî sıfatıyla gönderdiği rivayet edilmektedir (İbn Sa'd, II, 147; İbn Hacer, II, 363).

Resûlullah'ın vefatından sonra Benî Zübeyn'in Fezâre, Mürre ve Sa'lebe kolları Abs ve Kinâne kabileleriyle birlikte zekât ödemeyip Uyeyne b. Hısn el-Fezârî liderliğinde Medine'ye karşı saldırı teşebbüsünde bulundular. Halife Ebû Bekir, Cemâziyelevvel 11 (Ağustos 632) tarihinde Medineliler'den oluşan 100 kişilik süvari birliğinin başında isyancı kabilelerin üzerine yürüdü ve onları Zülkassa mevkiinde mağlûp etti. Zübeyn ve Abs, kendi kabilelerine mensup müslümanları öldürmeye ve çevredeki müslümanlara saldırmaya başlayınca Ebû Bekir yeni bir ordu hazırlayıp Medine'nin doğusundaki Ebrakurrebeze'de Benî Zübeyn'i yenilgiye uğrattı ve bölgeden çıkardı. Ebrak'ı müslümanların atlarına mera olarak tahsis etti, Rebeze'nin geri kalan kısmını da genel otlak ilân etti (Taberî, III, 243-248). Dağılan Benî Zübeyn ile Abs kabileleri Uyeyne b. Hısn liderliğinde birleşip peygamberlik iddiasında bulunan Tuleyha b. Huveylid el-Esedî'ye katıldılar. 27 Cemâziyelâhîr 11 (19 Eylül 632) tarihinde Bûzâha'da karargâh kurmuş olan Tuleyha üzerine gönderilen Hâlid b. Velîd ku-

mandasındaki İslâm ordusunun âsileri bertaraf etmesiyle birlikte itaat altına alınan Benî Zübeyn mensupları kendi kabilelerinden müslümanları katledenler hariç affedilince bunlar tekrar İslâmîyet'i kabul etti (a.g.e., III, 248-253). Hz. Ömer döneminde Irak ve Suriye fetihlerine katılan Benî Zübeyn mensuplarından bazıları Basra, Küfe ve Mısır'a, Benî Mürre kolundan bazı aileler Endülüs'ün fethinin ardından İşbiliye'ye yerleşti (İbn Hazm, s. 252-254). Benî Zübeyn'a mensup önemli şahsiyetler arasında Horasan ve Sind valiliği yapan Cüneyd el-Mürri, Harre Vak'ası'nın kumandanı Müslim b. Ukke, Emevîler dönemi Medine valilerinden Osman b. Hayyân, Mansûr döneminin Medine valisi, oğlu Riyâh ve ünlü şair Nâbîga ez-Zübeynî sayılabilir (a.g.e., s. 253-259). Zübeyn'in Yerbû' b. Gayt b. Mürre b. Avf b. Sa'd kolunun bazı mensupları günümüzde Hicaz ve Tihâme'de yaşamaktadır.

Gatafân'dan başka Ezd, Becile, Belî, Rebia ve Hemdân kabilelerinin alt kollarından da Zübeyn adını taşıyanlar vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (nşr. Ali M. Ömer), Kahire 1421/2001, II, 147; VI, 210; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâşe), s. 82-84, 315-316, 606-607; Belâzürî, *Ensâb* (Zekkâr), XII, 185-187; XIII, 101, 156-170; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), III, 243-253; İbn Düreyd, *el-İştikâk*, s. 275, 280-281; İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd* (nşr. Abdülmeccid et-Terhînî – Müfid M. Kumejha), Beyrut 1983, VI, 6-21; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğâni*, bk. İndeks; İbn Hazm, *Cemhere*, s. 250-259, 448, 456; Sem'ânî, *el-Ensâb* (Bârûdî), III, 6-7; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 68; III, 332-333; İbn Hacer, *el-İşâbe*, II, 363; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, I, 402-404; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, IV, 509, 512-513, 516, 520, 523; V, 360-362, 372; İhsan en-Nas, *el-Kabâ'ilü'l-Arabiyye ensâbühâ va a'lâmühâ*, Beyrut 1421/2001, I, 341-343; T. H. Weir, "Zübeyn", *IA*, XIII, 636-637.

ELNURE AZIZOVA

ZÜFER b. HÜZEYL

(زفر بن الهذيل)

Ebû'l-Hüzeyl Züfer b. el-Hüzeyl
b. Kays el-Anberî el-Basrî
(ö. 158/775)

Ebû Hanîfe'nin öğrencisi,
Hanefî mezhebinin
imamlarından biri.

110 (728) veya 111 (729) yılında babasının İsfahan valiliği sırasında bu şehirde doğdu. Babası, Temim kabilesinin Anberoğulları kolundan Basra'ya yerleşmiş önde gelen bir aileye mensuptur, annesi İranlı bir câriyedir. Aynı zamanda akrabası olan